

فرایند تحول انواع خودمیان‌بینی براساس تحلیل محتوای کتابهای کودکان و نوجوانان

The Developmental Process of Types of Egocentrism Using Content Analysis of Children and Adolescents' Books

Roghyeh Balali

Postgraduate of Psychology

Tehran University

رقیه بلالی

کارشناسی ارشد روانشناسی

دانشگاه تهران

Abstract

The development of different types of egocentrism were analysed on the basis of piagetian theory in the books published from 1996-1998 in four different age groups. The study was conducted through content analysis of a sample of 30 book titles selected from sources available at the Center for Intellectual Development of Children and Adolescents. Tabular and graphical representation of data were made using descriptive analysis. Results indicated: (1) In most books, specially those written by Iranian writers, different types of indirect egocentrism were portrayed, (2) Foreign writers have helped children to decentrate their egocentrism more than Iranian writers, (3) A very low level of inter-rated compatibility between judgments made by experts at the Supreme Council of Literature Research Documents could be attributed to the diverse view points of judges.

Key words: child and adolescent literature, types of egocentrism, content analysis.

چکیده

در پژوهش حاضر، به تحلیل محتوای کتابهای کودکان و نوجوانان در سالهای 76-1374، در چهار گروه سنی، به منظور بررسی مراحل تحول انواع خودمیان‌بینی غیرمستقیم بر اساس نظریهٔ پیازه پرداخته شد. سی عنوان کتاب، از کتابهای کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، نمونهٔ پژوهش را تشکیل داد. برای دسته‌بندی داده‌ها و تنظیم جدولها، از آمار توصیفی استفاده شد. یافته‌ها نشان دادند: (1) در اکثر کتابها، به ویژه در آثار نویسندگان ایرانی، از انواع خودمیان‌بینی غیرمستقیم استفاده شده است. (2) نویسندگان خارجی بیش از نویسندگان ایرانی، کودکان و نوجوانان را در راه خروج از خودمیان‌بینی یاری کرده‌اند. (3) میزان همخوانی نتایج این پژوهش با نظرات شورای عالی پژوهشنامهٔ ادبیات کودک و نوجوان، پایین است و این امر به تفاوت دیدگاه داوران، نسبت دادنی است.

واژه‌های کلیدی: ادبیات کودک و نوجوان، انواع خودمیان‌بینی، تحلیل محتوا.

این مقاله بر اساس پایان‌نامه کارشناسی ارشد مولف، به راهنمایی «استاد دکتر پریرخ دادستان» و به مشاورت «دکتر قیصر امین‌پور»، تدوین شده است.

Correspondence concerning this article should be addressed to Roghyeh Balali, Payameh Noor University, Makoo Branch. Electronic mail may be sent to: Robel_Mail@yahoo.com

مقدمه

کودک در محدوده دانشگاهی و مراکز آموزشی باقی مانده است. هنوز مردم، دوره کودکی را به عنوان مرحله‌ای رسمی از زندگی یک فرد نپذیرفته‌اند، هنوز کمتر نویسنده یا شاعری به حالتهای خاص این دوره از زندگی و چگونگی تحول عاطفی و روانی آن توجه کرده است. واقعیت تلخ‌تر و وحشتناکتر آنکه، انسان معاصر، واقعیت‌های کودکی‌اش را انکار کرده است. بشر امروز دست کودکان را به زور گرفته و آنها را از وادی حیرتهای شگفت‌انگیز و رویاهای کودکانه، به سوی عقل و منطق بزرگسالانه سوق می‌دهد و باعث سقوط آنها می‌شود.

عصرما، عصر آشفته‌گی و سرگردانی است و کودکان و نوجوانان در این عصر، سرگشته‌تر و آشفته‌تر؛ حتی در عالم ادبیات و آموزش و پرورش⁵ باید با تاسف و تلخی یادآور شد، آنچه در آموزش و پرورش کودکان روی می‌دهد، غالباً ضد آموزش و پرورش است و آنچه برای ارضای کنجکاوی کودکان صورت می‌گیرد، خاموش‌سازی⁶ کنجکاوی در آنهاست، نه تحریک⁷ کنجکاوی (جعفرنژاد، 1369).

یکی از بهترین راههایی که می‌توانیم حافظ کودکان و ادبیات کودکان باشیم، این است که به نقد و تحلیل آن مشغول شویم و آن را توسعه دهیم. در کشور ما قلت پژوهشهای فرهنگی⁸، آنها در عرصه خطیری مثل حوزه ادبیات⁹ کودک و نوجوان به حدی است که حتی کوچکترین گامها نیز در این وادی، بسیار بزرگ و مغتنم‌اند (کرمانی، 1377).

بایستی اذعان داشت که سخن گفتن درباره ادبیات، تحول کودک¹⁰ و جاندارپنداری¹¹، هر یک کاری است سخت و عظیم، و این امر زمانی سخت‌تر خواهد بود که پژوهشگری، این سه وادی را

به نظر می‌رسد ورود به دوره کودکی و توصیف ویژگیهای پنهان و آشکار، اما زیبای آن، مبحث تازه‌ای است که روانشناسان و اندیشمندان ظریف‌اندیش را به بازنگری مجدد، در این زمینه واداشته است (کریمی، 1377).

سالهای کودکی، یکی از بارزترین دوره‌ها، در پیشرفت نیروهای خلاق¹ و گسترش حس زیبایی‌شناختی² است. در دوره کودکی، معنای زندگی، عشق به حیات و دوست داشتن دیگری و دیگران، عمیق‌تر و خالص‌تر از دوره بزرگسالی است. اگر بشریت خواهان خوشبختی و پیشرفت است، باید کودکان را خوب آموزش دهد. ما نیازمند آموزشی خلاق در زمینه علوم و فنون هستیم، تا افرادی با معیارهای اخلاقی بالا و بصیرتی عمیق پرورش دهیم. تنها پس از این آموزشهاست که به دنیای ما صلح و سعادت رو خواهد کرد (مهرافشا، 1371).

اما با آنکه یاد دادن به کودکان، کاری بسیار مطلوب است، ولی چه چیزی را درست می‌دانیم که می‌خواهیم به آنها یاد بدهیم؟ برای تحصیل نتیجه‌ای ثمربخش و سازنده، شناخت³ صحیح و دقیق نیازهای کودکان، از اهمیت خاصی برخوردار است و این کار، جز با برقراری ارتباط مستقیم و شناسایی کودک از نزدیک، امکان‌پذیر نیست (جعفرنژاد، 1369).

یکی از مهمترین شرایط برای نویسندگان کتابهای کودکان و نوجوانان، شناخت کودک، ارزش و ماهیت وجودی اوست. نویسنده مسئول و متعهد کودک و نوجوان، باید با خوانندگان خود در تماس باشد تا از میزان تحول روانی⁴، ظرفیت و تواناییهای آنها آگاه شود. اما متأسفانه، آشنایی با روانشناسی و شناخت

1. creative
2. esthetic=aesthetic
3. cognition
4. mental development

5. pedagogy
6. extinction
7. stimulation
8. cultural researches

9. literature
10. child development
11. animism

همزمان درنوردد.

موضوع مورد مطالعه در این پژوهش، تحلیل محتوای¹ روانشناختی انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان²، در سالهای 74، 75 و 76 بر اساس مراحل تحول جاندارپنداری، انسان‌پنداری (گیاهان و جانوران) و سایر خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم طبق دیدگاه پیاژه³ است. از دیدگاهی ظاهراً متناقض، هر چه موضوع مورد پژوهش خود را ژرف‌تر بکاویم، آن موضوع در نظرمان معمایی‌تر جلوه خواهد کرد. موضوع هنگامی پیچیده‌تر می‌شود که پژوهش نه در زمینه علوم، که همواره تعدادی معیار معتبر خارجی در ارزشیابی آن وجود دارد، بلکه در زمینه هنرها و به‌ویژه درباره ادبیات کودک و نوجوان باشد (فتحی، 1372).

تجسم⁴ کودک از جهان و اشیای پیرامونش، یکی از جالب‌ترین و در عین حال پیچیده‌ترین مباحث روانشناسی ژنتیک⁵ محسوب می‌شود. پیاژه در مطالعه‌ای که درباره تجسم کودک از واقعیت انجام داد، نتیجه گرفت که کودک در ابتدا هیچ تصویری از خود⁶ و جهان بیرون ندارد و این دو جهان در واقعیت واحدی به یکدیگر آمیخته‌اند (منصور و دادستان، 1369).

در چهارچوب نظام پیاژه، تمام فعالیت کودک به منزله یک فعالیت ایجاد رابطه با محیط است. در راستای این ارتباط، آزمودنی⁷ به منزله کسی که شیء⁸ را می‌سازد، خود نیز ساخته می‌شود. پس رابطه آزمودنی با شیء یک رابطه تشکیل‌دهنده آزمودنی و

شیء است و بر اساس این فرایند دیالکتیکی است که خودمیان‌بینی⁹ نخستین که اساساً حاصل عدم تمایز است، متدرجاً فرو می‌ریزد تا به روابط عینی¹⁰ مبدل شود (منصور و دادستان، 1374).

در سطح حسی- حرکتی¹¹، از حد نوزادی و شیرخوارگی، کودک نخست در جهان بدون شیء دایم برونی و بدون وجود یک هشیاری¹² نسبت به «من» خویش زندگی می‌کند؛ سپس بر اثر یک سلسله میان‌واگرایی¹³‌هایی که از هماهنگی تدریجی اعمال منبعث می‌شوند، در راه متمایز ساختن «من» خویش و قراردادن تن خود در جهانی که از لحاظ فضایی و علی سازمان یافته، از اشیای دایم و اشخاص مشابه با خود تشکیل گردیده، توفیق حاصل می‌کند.

با پدیدار شدن کنش رمزی¹⁴، زبان، تجسم و مبادله‌ها با دیگری، جهان کودک در ابعاد پیش‌بینی نشده‌ای گسترش می‌یابد و این خود، ضرورت ساخت‌یابی جدیدی را ایجاد می‌نماید. در این موقعیت دوم، خودمیان‌بینی در سطحی جدید در قالب یک عدم تمایز نسبی ابتدایی بین نقطه‌نظر خود و دیگران، از نو پدیدار می‌شود. اما با هماهنگی‌هایی که در سطح عملیات عینی¹⁵ به وقوع می‌پیوندند، یک عدم تمرکز یا میان‌واگرایی کافی امکان‌پذیر می‌شود و به کودک رخصت می‌دهد که هم بتواند به صورت عینی به پیوندهای ناشی از طبقه‌ها، رابطه‌ها و عددها بیندیشد و هم به صورت بین فردی، بر حسب مجموعه‌ای از مناسبت‌های تعاونی به عمل بپردازد. خودمیان‌بینی در این دوره (نیم دوره پیش عملیاتی) به

1. content analysis

2. The Center for the Intellectual Development of Children and Adolescents

3. Piaget, J.

4. representation

5. genetic psychology

6. self

7. subject

8. object

9. egocentrism

10. objective

11. sensorimotor

12. consciousness

13. decentration

14. symbolic function

15. concrete operations

اما مساله اساسی از نظر میان‌واگرایی، آغاز کار به معنای دقیق کلمه است. به عبارت دیگر، در به انجام رساندن یک وظیفه واقعی است که نوجوان بزرگسال می‌شود و از هیأت مصلح آرمانی‌نگر به جامعه یک فرد تحقق‌دهنده، آراسته می‌گردد (منصور، دادستان، 1374).

در زمینه انواع خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم، پیازه بیان می‌دارد که، در این نوع خودمیان‌بینی، درونسازی⁸ اشیا و حوادث منحصرأ متمرکز بر کودک نیست، بلکه علاوه بر آن، این درونسازی متمرکز بر فعالیت مخصوص «من» است. یکی از انواع خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم، جاندارپنداری است. جاندارپنداری عبارت از: گرایش کودک در زنده و هشیار دانستن موجودهای بیجان است. بر اساس این گرایش، اجسام به منزله موجودهای زنده و صاحب اراده‌اند. جاندارپنداری ساده‌ترین نوع درک جنبشهاست؛ جنبشهایی که دارای هدف و مقاصدی هستند. مثلاً حرکت‌های منظمی را که کودک در طبیعت مشاهده می‌کند (مثل طلوع و افول خورشید)، ناشی از زنده بودن عوامل طبیعی تلقی می‌کند (منصور و دادستان، 1369).

بعد از بیان انواع خودمیان‌بینی به عنوان یک ویژگی بارز کودکی، بایستی بیان کرد که، اگر اطلاعات ارایه شده به کودکان و نوجوانان، نادرست یا به نوعی غیر واقعی و ناهماهنگ با رغبتها⁹ و نیازهای خاص آنان باشد، تحول شناختی‌شان نیز به تبع این درونشدها¹⁰ی غیر واقعی و نامتناسب انجام می‌پذیرد. بنابراین، با علم به اهمیت ادبیات و نقش آن در تحول شخصیت کودکان و نوجوانان و با استناد به نظریه یکی از بزرگترین روانشناسان عصر حاضر، بر آن شدیم تا پژوهشی در مورد ادبیات کودکان و

اشکال گوناگون، مستقیم و غیرمستقیم متظاهر می‌شود:
الف- خودمیان‌بینی‌های مستقیم (درباره فضا¹، زمان² و علیت³)،
ب- خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم (جاندارپنداری، ساخته‌پنداری⁴،
ج- خودمیان‌بینی‌های اجتماعی⁵ (کاربرد قواعد در فعالیتها).

با گسترش جدیدی که تحت تاثیر فراهم شدن فکر صوری⁶ در جهان کودک به وقوع می‌پیوندد، شکل سومی از خودمیان‌بینی متجلی می‌شود و دقیقاً یکی از ویژگیهای تقریباً پایدار نوجوانی را تا میان‌واگرایی جدید بعدی که بر اثر واقعیت‌های آغازین کار بزرگسالانه امکان‌پذیر می‌گردند، تشکیل می‌دهد. این شکل عالی خودمیان‌بینی که در نوجوانی مشاهده می‌شود، نتیجه اجتناب‌ناپذیر ورود نوجوان در زندگی اجتماعی بزرگسالان است. به بیانی دقیقتر، خودمیان‌بینی خاص نوجوانی را می‌توان نوعی اعتقاد به «رستاخیز» دانست. یعنی نظریه‌هایی که نوجوان بر اساس آنها جهان را مجسم می‌کند، بر فعالیت‌های اصلاح‌گرانه‌ای مبتنی هستند که نوجوان احساس می‌کند که باید مجری آنها باشد. برای واری این نوع خودمیان‌بینی وسیله‌ای وجود دارد و آن بررسی فرایند میان‌واگرایی است که به نوجوان اجازه می‌دهد از این بی‌تمایزی نسبی نخستین بگریزد و از این بحران آرمانی‌نگری⁷ شفا یابد و دوباره به واقعیت بازگردد. این میان‌واگرایی به صورت همزمان در سطح اجتماعی و در سطح فکری تحقق می‌پذیرد. از نظر اجتماعی هر کس می‌تواند این گرایش نوجوان را به پیوستن به گروه‌های همسالان مشاهده کند و این زندگی اجتماعی مسلماً سرچشمه میان‌واگراییهای عقلی است و تنها به جنبه اخلاقی محدود نمی‌شود.

1. space
2. time
3. causality
4. artificialism

5. social
6. formal
7. idealism
8. assimilation

9. interests
10. inputs

فرایند روش‌شناختی

جامعه آماری این تحقیق، تمامی کتابهای کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در چهار گروه سنی الف، ب، ج، د است که در آنها یکی از انواع خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم، عنوان شده باشد. گروه نمونه این پژوهش شامل 5 کتاب برای گروه سنی الف (4 تا 6 سال)، 8 کتاب برای گروه سنی ب (6 تا 8 سال)، 9 کتاب برای گروه سنی ج (8 تا 10 سال) و 8 کتاب برای گروه سنی د (10 تا 13 سال) از انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در سالهای 74، 75 و 76 است. این چهار گروه سنی، تقریباً با چهار مرحله تحول جاندارپنداری همپوشی دارند. تعداد کل کتابها 30 عنوان و بالغ بر 1390 صفحه است. گفتنی است که از این 30 کتاب، 20 عنوان کار نویسندگان ایرانی و 10 عنوان کار نویسندگان خارجی است.

ضوابطی که در انتخاب 30 کتاب مذکور (واحد متن) رعایت شده‌اند، عبارتند از:

- 1- مجموعه منتخب از میان مجموعه انتشارات یک سازمان انتخاب شد تا بتواند نماینده و مبین هدفها و مقاصد مدون و منظمی باشد که یک سازمان انتشاراتی، مسؤول آن قلمداد می‌شود.
 - 2- دقت شد که یکی از انواع خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم در کتابها عنوان شده باشد.
 - 3- این مجموعه از میان داستانهایی انتخاب شد که برای اولین بار در سه سال (74، 75 و 76) به چاپ رسیده بود.
- روش پژوهش، آمیزه‌ای از فن تحلیل محتوا و روش کتابخانه‌ای¹ یا سندی است. فرم بررسی هر داستان که شامل نام کتاب، نام نویسنده یا مترجم، تصویرگر، قالب اثر، گروه سنی، تعداد صفحه، خلاصه

نوجوانان این سرزمین انجام دهیم. از نظر سابقه پژوهش، هیچ گونه تحقیقی که ارتباط مستقیم با موضوع مورد بررسی ما داشته باشد - تا آن جا که نگارنده جستجو کرد - یافت نشد.

به طور کلی چند محور اساسی در این پژوهش، در مد نظر است:

- تحلیل محتوای کتابهای انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در چهار گروه سنی الف، ب، ج، د، بر اساس جاندارپنداری، انسان‌پنداری (گیاهان و جانوران) و سایر خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم بر پایه نظریه پیازه.
 - معرفی آثاری که خوانندگان را در راه خروج از خودمیان‌بینی به سوی میان‌وگرایی یاری داده‌اند.
 - مقایسه آثار نویسندگان ایرانی و خارجی با توجه به موضوع مورد پژوهش.
 - مقایسه تطبیقی ارزشیابی آثار انتخاب شده در این پژوهش با ارزشیابی شورای عالی پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان.
- با توجه به اهداف مذکور و با در نظر گرفتن دیدگاه پیازه درباره تحول خودمیان‌بینی در کودکان و نوجوانان سوالهایی که در زیر می‌آیند، تدوین شدند:
- مؤلفان ایرانی و خارجی کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان تا چه پایه از انواع خودمیان‌بینی غیرمستقیم در آثار خود استفاده کرده‌اند؟
 - آیا نویسندگان ایرانی و خارجی خوانندگان را در راه خروج از خودمیان‌بینی به سوی میان‌وگرایی، یاری رسانده‌اند؟
 - آیا نتایج به دست آمده در پژوهش، با نظرات شورای عالی پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان، همخوانی دارد؟

یکی از کتابها، خلاصه و شیوه تحلیل آن به عنوان نمونه منعکس می‌شود (جدول 1) و سپس جدولهای توزیع فراوانی و درصد انواع چهارگانه خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم، به تفکیک نویسندگان ایرانی و خارجی (جدول 2)، سپس طبقه‌بندی کتابها در گروههای سنی (جدول 3) و در نهایت اسامی کتابها به همراه مقایسه نظرات اعضای شورای عالی پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان با نتایج این پژوهش ارائه می‌شود (جدول 4).

و دیدگاه بود برای کسب پاسخهای مورد نیاز پژوهش تهیه شد و سپس انواع جاندارپنداری (اشیا)، انسان‌پنداری (گیاهان و جانوران) و خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم استخراج و طبقه‌بندی شدند. برای بررسی تطبیقی نتایج این پژوهش با نتایج شورای نویسندگان کتاب، از بخش کتاب‌شناسی تحلیلی مجله پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان، شماره‌های 3 تا 13 استفاده شد.

نتایج

در جدولهایی که در پی می‌آیند ابتدا مشخصه‌های

جدول 1: مشخصه‌های یکی از کتابهای تحلیل شده

سال انتشار: 1375	کد کتاب: د-6
خلاصه	مشخصه‌ها
نویسنده در قالب نمادی، قصه دوستی، محبت و همدلی پدر و دختری را به تصویر کشیده است. پدر قدرت بینایی‌اش را در جنگ تحمیلی از دست داده است و دخترش لحظه‌های زندگی‌اش را با پدر بازگو می‌کند. نثر سلیس، روان و نمادهای سراسر تصویری از ویژگیهای بارز این قصه لطیف است.	نام: مثل چشم‌های بابا نویسنده: راضیه دهقان سلماسی تصویرگر: پرویز اقبالی قالب اثر: داستانهای اجتماعی_تخیلی گروه سنی: د 28 ص، مصور(رنگی)
شیوه تحلیل	
متن کتاب در عین ساده بودن، بسیار لطیف، گیرا و مؤثر است. کتاب پر از نمادهای تصویری است و گویی نویسنده فیلمی زیبا را مقابل دیدگاه خواننده به نمایش گذاشته است. در این کتاب جاندارپنداری زیادی به چشم می‌خورد. مثل عقربه‌های ساعت، باغچه نقاشی شده و قناری روی پیراهن. اما در واقع تمام اینها جنبه نمادین دارند و این امر به خروج از خودمیان‌بینی کمک می‌کند. افزون بر این، بیان مسؤولیت‌پذیری دخترکی کم سن در قبال پدر جانبازش که به نحو زیبایی به تصویر کشیده شده، به میزان زیادی در خروج از خودمیان‌بینی مؤثر است. این کتاب را باید خواند تا به زیبایی و لطافت آن پی برد. تنها نقطه ضعف این کتاب، تصاویر نازیبای آن است.	

جدول 2: فراوانی و درصد عامل‌های چهارگانه خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم به تفکیک نویسندگان ایرانی و خارجی در چهار گروه سنی

گروه‌های سنی	انواع خودمیان‌بینی غیرمستقیم		جاندارپنداری (اشیا)		انسان‌پنداری (گیاهان)		انسان‌پنداری (جانوران)		سایر خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم		مجموع		کل	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
الف	ایرانی	۱۲	۹/۶۰	-	۰/۰۰	۲۴	۱۳/۰۴	۱	۳/۳۳	۳۷	۱۰/۲۸	۴۹	۱۳/۶۱	
	خارجی	-	۰/۰۰	-	۰/۰۰	۱۲	۶/۵۲	-	۰/۰۰	۱۲	۳/۳۳			
ب	ایرانی	۱۷	۱۳/۶۰	۴	۱۹/۰۵	۶۰	۳۲/۶۱	۶	۲۰/۰۰	۸۷	۲۴/۱۶	۱۲۲	۳۳/۸۹	
	خارجی	۶	۴/۸۰	۴	۱۹/۰۵	۲۵	۱۳/۵۹	-	۰/۰۰	۳۵	۹/۷۲			
ج	ایرانی	۲۱	۱۶/۸۰	۵	۲۳/۸۱	۲۲	۱۱/۹۶	۶	۲۰/۰۰	۵۴	۱۵	۷۶	۲۱/۱۱	
	خارجی	۵	۴/۰۰	۲	۹/۵۲	۱۲	۶/۵۲	۳	۱۰/۰۰	۲۲	۶/۱۱			
د	ایرانی	۴۲	۳۳/۶۰	۲	۱۶/۸۰	۵	۲/۷۲	۶	۲۰/۰۰	۵۵	۱۵/۲۷	۱۱۳	۳۱/۳۹	
	خارجی	۲۲	۱۷/۶۰	۹/۵۲	۱۹/۰۵	۲۴	۱۳/۰۴	۸	۲۶/۶۷	۵۸	۱۶/۱۱			
مجموع	ایرانی	۹۲	۷۳/۶۰	۱۱	۵۲/۳۸	۱۱۱	۶۰/۳۳	۱۹	۶۳/۳۳	۲۳۳	۶۴/۷۲	۳۶۰	۱۰۰	
	خارجی	۳۳	۲۶/۴۰	۱۰	۴۷/۶۲	۷۳	۳۹/۶۷	۱۱	۳۶/۶۷	۱۲۷	۳۵/۲۸			
کل		۱۲۵	۱۰۰/۰۰	۲۱	۱۰۰/۰۰	۱۸۴	۱۰۰/۰۰	۳۰	۱۰۰/۰۰	۳۶۰	۱۰۰			

جدول 2، چند نکته مهم را منعکس می‌کند: - انواع خودمیان‌بینی غیرمستقیم، به چهار صورت در ادبیات کودکان و نوجوانان، مشاهده می‌شود که شامل جاندارپنداری (اشیا)، انسان‌پنداری (گیاهان)، انسان‌پنداری (جانوران) و سایر خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم، مشتمل بر غایبی‌انگاری¹، علیت سحری - پدیده‌ای نگر² و واقع‌پنداری است. البته باید گفت که موارد اخیر به ندرت در کتابها دیده می‌شوند و لذا تحت عنوان یک طبقه‌بندی کلی آورده شده‌اند. - از بین انواع خودمیان‌بینی غیرمستقیم، انسان‌پنداری (جانوران) با 184 مورد از کل موارد، بیشترین سهم را به خود اختصاص داده است.

سپس جاندارپنداری (اشیا) با 125 مورد و سایر خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم با 30 مورد و انسان‌پنداری (گیاهان) با 21 مورد در رتبه‌های بعدی قرار دارند. - بیشترین میزان فراوانی انواع خودمیان‌بینی غیرمستقیم، به ترتیب در گروه سنی ب، د، ج و الف دیده می‌شود و البته تمام این موارد در کتابهای ایرانی بیشتر است. - فراوانی انواع خودمیان‌بینی غیرمستقیم، به تفکیک کتابهای ایرانی و خارجی، به ترتیب 64/72٪ و 35/28٪ است.

1. finalism

2. magic-phenomenist

جدول 3: فراوانی و درصد رتبه‌بندی کتابهای ایرانی و خارجی بر اساس سه طبقه عالی، خوب و متوسط در چهار گروه سنی

کل	مجموع		متوسط		خوب		عالی		گروه‌های سنی
	خارجی	ایرانی	خارجی	ایرانی	خارجی	ایرانی	خارجی	ایرانی	
5	1	4	-	-	-	3	1	1	فراوانی
			00/00	00/00	00/00	75/00	100/00	25/00	درصد
8	2	6	2	3	-	1	-	2	فراوانی
			100/00	50/00	00/00	16/67	00/00	33/33	درصد
9	3	6	-	2	-	3	3	1	فراوانی
			00/00	33/33	00/00	50/00	100/00	16/67	درصد
8	4	4	-	1	2	1	2	2	فراوانی
			00/00	25/00	50/00	25/00	50/00	50/00	درصد
30	10	20	2	6	2	8	6	6	فراوانی
			20/00	30/00	20/00	40/00	60/00	30/00	درصد
	30		8		10		12		فراوانی
	100/00		26/66		33/33		40/00		درصد

جدول 3 نشان می‌دهد:

- از کتابهای تحلیل شده در چهار گروه سنی الف، ب، ج، د، دوازده کتاب در گروه عالی، ده کتاب در گروه خوب و هشت کتاب در گروه متوسط جای گرفتند.
- پنج کتاب در گروه سنی الف است که از این تعداد چهار عنوان ایرانی و یک عنوان خارجی است. در این گروه سنی، دو کتاب در طبقه‌بندی عالی و سه کتاب در طبقه‌بندی خوب جای گرفت.
- هشت کتاب در گروه سنی ب قرار دارد که شش عنوان کتاب، کار نویسندگان ایرانی و دو عنوان، کار نویسندگان خارجی است. از بین کتابهای این گروه سنی، دو مورد آن در طبقه‌بندی عالی، یک مورد در طبقه‌بندی خوب و پنج مورد در طبقه‌بندی متوسط قرار گرفتند. هر دو کتاب نویسندگان خارجی در طبقه‌بندی متوسط قرار دارند.

- نه کتاب در گروه سنی ج، قرار دارد که از این تعداد، شش عنوان کتاب، کار نویسندگان ایرانی و سه مورد کار نویسندگان خارجی است. در این گروه سنی، چهار مورد از کتابها در طبقه‌بندی عالی، سه مورد در طبقه‌بندی خوب و دو مورد باقیمانده در طبقه‌بندی متوسط قرار گرفتند. لازم به ذکر است که تمام کتابهای خارجی در مرتبه عالی قرار گرفته‌اند.

- هشت کتاب در گروه سنی د، مورد تحلیل قرار گرفته است که از این تعداد چهار عنوان متعلق به نویسندگان ایرانی و چهار عنوان متعلق به نویسندگان خارجی است. چهار عنوان کتاب در طبقه‌بندی عالی، سه عنوان در طبقه‌بندی خوب و یک عنوان در طبقه‌بندی متوسط قرار دارند. پراکندگی کتابها در این سه درجه‌بندی، به تفکیک نویسندگان ایرانی و خارجی تقریباً یکسان است.

جدول 4: اسامی کتابهای ایرانی و خارجی بر اساس سه طبقه عالی، خوب و متوسط در چهار گروه سنی بر اساس پژوهش اخیر و نظرات شورای عالی پژوهشنامه ادبیات کودک و میزان توافق نتایج پژوهشهای مذکور

گروههای سنی				
الف	ب	ج	د	
نتایج پژوهش اخیر	مثل خودم (خارجی)	آقای باکلاه و آقای بی‌کلاه (خارجی)	افسانه گل‌های آبی (خارجی)	عالی
نوک طلا رفته کجا؟ (ایرانی)	قصه‌های علمی (ایرانی)	در این شب (خارجی)	لافکادیو (خارجی)	
خواب و پسرک	چه خوب! چه بد! (خارجی)	آقای باکلاه و آقای بی‌کلاه	افسانه گل‌های آبی	
کشاورز پیر و خرس قهوه‌ای	خانم چمن و درخت زردآلو (ایرانی)	در این شب	شالیزار سبز	
مثل خودم	گرچه می‌خواهد ماهی بگیرد (خارجی)	قصه پلنگ سفید	فرار برای آزادی	خوب
یک راه بهتر		نقاش و پرنده	لافکادیو	
مثل خودم	-	آقای باکلاه و آقای بی‌کلاه	افسانه گل‌های آبی	
خواب و پسرک (ایرانی)	رازآواز (ایرانی)	پاپر (ایرانی)	شالیزار سبز	
کشاورز پیر و خرس قهوه‌ای (ایرانی)	یک راه بهتر (ایرانی)	شب‌تاب و کلاغ پیر (ایرانی)	لافکادیو	متوسط
خواب و پسرک (ایرانی)	راز آواز	غریبه مهربان (ایرانی)	لافکادیو	
-	بازی مدادها جشن ستاره‌ها (ایرانی)	سحر، شب بوها و نماز (ایرانی)	نی‌لبک‌زن دریایی	
-	راز آواز قصه‌های علمی	غریبه مهربان	یک و جب از آسمان (ایرانی)	
نظرات شورای عالی	-	دختر کدو تنبل (ایرانی)	نی‌لبک‌زن دریایی	متوسط
پژوهش اخیر	خواب و پسرک (ایرانی)	سحر، شب بوها و نماز (ایرانی)	نی‌لبک‌زن دریایی	
نوک طلا رفته کجا؟	آخرین سیب	پاپر	دختر کدو تنبل	
خواب و پسرک (ایرانی)	آخرین سیب	شب‌تاب و کلاغ پیر	دختر کدو تنبل	
نظرات شورای عالی	-	دختر کدو تنبل	-	
موارد توافق	-	دختر کدو تنبل	-	

نداده‌اند و حال آنکه نقش بسیار مؤثر کتاب در تحول آنان غیرقابل انکار است. در این پژوهش به تحلیل کتابهای ایرانی و خارجی کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در سالهای 76-1374 در چهار گروه سنی 4 تا 6، 6 تا 8، 8 تا 10، 10 تا 13 ساله پرداخته شد تا میزان کاربرد مفاهیم جاندارپنداری (اشیا)، انسان‌پنداری (گیاهان و جانوران) و سایر خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم و همچنین کوشش نویسندگان در راه کمک به خروج کودکان سنین مختلف از این خودمیان‌بینی‌ها تعیین شود.

یافته‌ها مبین این نکته‌اند (جدولهای 2 و 3) که در آثار تدوین شده برای گروه سنی الف (4 تا 6 سالگی) جاندارپنداری، انسان‌پنداری (جانوران) و نیز سایر خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم مناسب بوده‌اند و نویسندگان تا حدودی به خروج از خودمیان‌بینی کمک کرده‌اند، در حالی که اکثر کتابهای گروه سنی ب (6 تا 8 سالگی) در رتبه متوسط قرار گرفته‌اند و با سطح تحول‌یافتگی این گروه سنی تناسب ندارند.

در گروه سنی ج، کتابهای عالی و خوب، بیش از کتابهای متوسط است و به نظر می‌رسد که کتابهای مناسب و خوبی برای این گروه سنی، تدارک شده‌اند. در مورد گروه سنی د باید گفت که کتابهای این گروه سنی، بسیار مناسب و جالب بوده‌اند. به عبارت دیگر، نویسندگان این گروه سنی، بسیار موفقتر از مؤلفان آثار گروههای سنی دیگر عمل کرده‌اند. شاید این موفقیت را بتوان به این امر نسبت داد که مخاطبان گروه سنی د بسیاری از موانع و خودمیان‌بینی‌های کودکانه را پشت سر گذاشته‌اند و در تعامل با متن، تواناییها و قابلیت‌های گسترده‌تری دارند. نویسندگانی هم که برای این گروه سنی می‌نویسند، در استفاده از کلیه امکانات زبانی و کاربرد وسیع نمادها آزادترند. اما نوشتن برای گروه سنی الف و ب کار چندان ساده‌ای نیست. چرا که از یکسو، نویسنده در کاربرد بسیاری

• جدول 4، بیانگر رتبه‌بندی کتابهای ایرانی و خارجی بر اساس نتایج پژوهش اخیر، نظرات شورای عالی مجله پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان و نیز میزان همخوانی نتایج پژوهش حاضر با نظرات شورای عالی پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان است.

شورای عالی پژوهشنامه ادبیات، کتابها را در سه طبقه عالی (شایسته معرفی با توضیح)، بسیار خوب (شایسته معرفی بدون توضیح) و خوب (بدون معرفی) ارزشیابی کرده است. اما در این پژوهش سه رتبه عالی، خوب، متوسط را برای کتابها در نظر گرفته است.

بررسی موارد توافق در مورد کتابهای تحلیل شده، نشان می‌دهد که از بین سی عنوان کتاب، تنها در مورد سیزده عنوان توافق وجود دارد، یعنی کمتر از نصف این مجموعه. در ضمن بیشترین میزان توافق در زمینه کتابهای خارجی است.

بیشترین میزان توافق در رتبه‌بندی عالی دیده می‌شود و بعد از آن، رتبه‌های خوب و متوسط قرار دارند. البته باید گفت که به رغم عدم توافق داوران درباره سایر کتابها، رتبه‌بندیها، تا حدودی نزدیک به هم هستند. برای مثال، جابه‌جایی بین عالی و خوب، بیش از جابه‌جایی بین عالی و متوسط است.

هر چند اکثر کتابهای مورد بررسی، در رتبه عالی و خوب قرار دارند، اما با نگاهی ظریفتر معلوم می‌شود که کتابهای خارجی، بیشتر در رتبه عالی قرار دارند و کتابهای نویسندگان ایرانی در رتبه خوب. علت این امر را می‌توان ناشی از توجه نویسندگان خارجی به خصیصه‌های ویژه هر یک از گروههای سنی دانست.

بحث و تفسیر

منتقدان ادبی و متخصصان تعلیم و تربیت بر این باورند که روانشناسان در حد کفایت تأثیر خواندنیها را بر ذهن کودکان و نوجوانان مورد بررسی قرار

از امکانات زبانی، محدودیت دارد و از سوی دیگر، نیل به جایگاه و منظر کودک و درک دقیق دیدگاه او نسبت به جهان، مستلزم آگاهی و تجربه بیشتری است.

همچنین نتایج نشان می‌دهند که بیشتر کتابهای عالی در چهارچوب آثار نویسندگان خارجی قرار دارد و کتابهای ایرانی نسبت به آنها در سطحی پایینتر هستند. آنچه در کتابهای ایرانی فراوان به چشم می‌خورد، استفاده زیاد از جاندارپنداری (اشیا)، انسان‌پنداری (گیاهان و جانوران) و نیز سایر خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم است، بدون آنکه نویسندگان، مخاطبان خود را در راه خروج از این خودمیان‌بینی‌ها، چندان یاری کرده باشند. اگر چه در بین آثار ایرانی نیز نوشته‌های خوبی دیده می‌شود اما متأسفانه تعداد آنها اندک است و شاید موفقیت این آثار را بتوان ناشی از درک شهودی و تجربه زیاد نویسندگان آنها دانست تا آگاهی آنها از ویژگیهای خاص دوره‌های تحول.

نکته جالب این است که بر خلاف انتظار، بیشترین فراوانی و درصد انواع خودمیان‌بینی غیرمستقیم در کتابهای گروههای سنی ب و ج مشاهده می‌شود و کمترین فراوانی در کتابهای گروه سنی الف (جدول 2). حال آنکه به ترتیب افزایش سن باید با کاهش میزان استفاده از جاندارپنداری (اشیا)، انسان‌پنداری (گیاهان و جانوران) و نیز سایر خودمیان‌بینی‌های غیرمستقیم مواجه باشیم.

به نظر می‌رسد که در کتابهای خارجی، استفاده از انواع خودمیان‌بینی غیرمستقیم، با آگاهی نویسندگان از مسایل روانشناختی کودکان و نوجوانان، همراه بوده است. یکی از ظرایفی که از نظر این نویسندگان دور نمانده است، کاربرد درست و بجای استعاره و ذکر برخی ادات تشبیه مانند (چون، گویی، مثل و...) است. چرا که نویسنده، باید از امکانات زبانی و فنون

نویسندگی، برای نیل به اهداف روانشناختی بهره گیرد. کودک جاندارپندار در اثر تعامل با متن ادبی در می‌یابد که باید لایه دیگری در زیربنای این تشبیهات وجود داشته باشد. این فرایند تا جایی پیش می‌رود که کودک می‌پذیرد که اشیا یا گیاهان نمی‌توانند احساس خوب یا بد داشته باشند.

اما این فرایند، بایستی توالی خود را طی کند و نویسنده در هر گروه سنی، وظیفه دارد که تصورات جاندارپندارانه، انسان‌پندارانه و دیگر انواع خودمیان‌بینی مخاطبان را به سوی مراحل خودمیان‌بینی سنین بالاتر هدایت کند و از این طریق، مقدمات رسیدن به میان‌وگرایی را تدارک ببیند.

درست است که بیان ویژگیها و نیازهای هر گروه سنی مهم است، ولی مهمتر از آن، کمک به مخاطب کودک و نوجوان، برای خروج از آن مرحله و ورود به مرحله بعدی است، چه هدف نویسندگان کتاب باید خارج ساختن کودکان از انواع خودمیان‌بینی باشد. چرا که به جرات می‌توان گفت بیشتر گرفتاریها و بدبختیهای بشر، ریشه در خودمیان‌بینی او دارد.

میزان عدم توافق بین ارزشیابیهای حاصل از این پژوهش با نظرات شورای عالی پژوهشنامه ادبیات کودک نیز مسأله دیگری است که باید به آن پرداخته شود. نتایج بیان می‌دارند (جدول 4) که از بین سی عنوان کتاب، تنها در سیزده مورد توافق وجود دارد یعنی کمتر از نصف نمونه مورد بررسی؛ ضمن آنکه میزان توافق در باره کتابهای خارجی بیشتر از کتابهای ایرانی است.

شاید بتوان عدم توافق مشاهده شده را حاصل نگاههای متفاوت به ادبیات کودکان دانست. نگاه شورای عالی نویسندگان کتابهای کودک و نوجوان بیشتر از زوایه ادبی است در حالی که در این پژوهش، به مراحل تحول و تطور خودمیان‌بینی به صورت اعم و تحول جاندارپنداری به صورت اخص پرداخته شده

توسط این مؤسسه در سالهای اخیر و آثار ناشران دیگر نیز ضروری می‌نماید. افزون بر این، بررسی ادبیات کودکان از زوایای دیگر نیز می‌تواند در منطبق کردن آثار مؤلفان با نیازهای مخاطبان، کمک مؤثری باشد. امید آن داریم که نویسندگان، ارگانهای مسؤول و روانشناسان در این زمینه دست به دست هم دهند و در راه تحقق فرایند تحول کودکان و نوجوانان گامهای مؤثری بردارند.

منابع

اسماعیل زاده، ف. (1372). بررسی تطبیقی کتب منتشره کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان با علائق و نیازهای کودکان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده، دانشگاه الزهرا.

جعفرنژاد، آ. (1369). 39 مقاله درباره ادبیات کودکان، تهران: شورای کتاب کودک.

فتحی، ط. (1374). بررسی ویژگیهای شخصیتی دانشجویان رشته‌های هنری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده، دانشگاه تهران.

کرمانی، ع. (1377). خشت کج، نقدی بر تحلیل محتوای کتابهای کودکان، پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان، شماره‌های 11 و 12، 95 و 98.

کریمی، ع. (1377). تفکر شهودی در کودکان و ضرورت بازگشت به کودکی، پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان، شماره‌های 10، 26، 7.

منصور، م و دادستان، پ. (1369). روانشناسی ژنتیک، تهران: انتشارات رشد.

منصور، م و دادستان، پ. (1374). دیدگاه پیاژه در تحول روانی، تهران: انتشارات بعثت.

مهرافشا، ع.ا. (1372). کودکان و دنیای کتابهای کودکان، تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان.

فهرست کتابهای تحلیل شده انتشارات کانون

پرورش فکری کودکان و نوجوانان

بنکس، اچ. سارا (1376). جاده اشک. ترجمه مجید عمیق.

جمشیدی، مریم (1376). آخرین سیب.

جمشیدی، مریم (1375). سحر، شب‌بوها و نماز.

است. این دو دیدگاه یکدیگر را از میدان نمی‌رانند و به نظر می‌رسد که تلفیق و ادغام آنها مفیدتر و بارورتر از ارزشیابیهای مجزا خواهد بود. اما آشکار است که این امر تنها در پرتو مشارکت کارشناسان روانشناسی در مؤسسه‌های نشر ادبیات کودک و نوجوان می‌تواند امکان‌پذیر شود.

نویسندگان باید بتوانند کودکان و نوجوانان را به عنوان انسانهای صمیمی، پرشور، حادثه‌جو، ولی در عین حال ظریف، آسیب‌پذیر، باهوش و پرتوان تحلیل کنند و با شناخت جهان درونی آنان، راه را برای تحول ذهنی و عاطفی آنها هموار سازند و در این میان امکان گذار از خودمیان‌بینی به میان‌واگرایی را نیز فراهم نمایند.

اما متأسفانه، آشنایی با ویژگیهای جهان کودک و توجه به طیف گسترده نیازهای وی از دیدگاهی تحولی، در محدوده دانشگاه و رشته روانشناسی، باقیمانده است و «تا به حال، هیچ موسسه‌ای را نمی‌شناسیم که در مورد نیازها و ویژگیهای روانی و سنی مخاطبینش مطالعه کرده باشد و جدولی از علائق و مطالب مورد نیاز مخاطب را تهیه و برای هر ستون، کتابی تهیه کرده باشد» (رحماندوست، نقل از اسماعیل‌زاده، 1373).

در این پژوهش به تحلیل ادبیات کودکان از زاویه خودمیان‌بینی و میان‌واگرایی پرداخته شد و این نکته برجسته گردید که نویسندگان بسیاری از آثار کودکان و نوجوانان به ویژگیهای روانشناختی مخاطبان خود توجه ندارند و در نتیجه نمی‌توانند رسالت اصلی خویش را که کمک به فرایند تحول آنان در گذار از خودمیان‌بینی به میان‌واگرایی است ایفا کنند. مع‌هذا این پژوهش نیز دارای محدودیتهایی است که توجه به آنها برای تعمیم نتایج ضروری است. کتابهای بررسی شده فقط به انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در سالهای 1374 تا 1376 پوشش می‌داد در حالی که برای تعمیم نتایج، بررسی آثار منتشر شده

- حق‌پرست، نورا (1376). نوک طلا رفته کجا؟
 حق‌پرست، نورا (1375). یک راه بهتر.
 دهقان سلماسی، راضیه (1375). مثل چشم‌های بابا.
 دی پائولا، تامی (1374). افسانه گل‌های آبی. ترجمه فیروزه گل محمدی.
 دیدجی، مسعود (1375). نی لیک زن دریایی.
 رهگذر، رضا (1374). کشاورز پیر و خرس قهوه‌ای.
 سیلوراستاین، شل (1375). آقای با کلاه و آقای بی کلاه. ترجمه رضی هیرمندی.
 سیلوراستاین، شل (1374). لافکادیو. ترجمه حمید احمدی.
 شجاعی، سیدمهدی (1375). قصه پلنگ سفید.
 شعبان‌نژاد، افسانه (1375). خانم چمن و درخت زردآلو.
 شعبان‌نژاد، افسانه (1376). دختر کدو تنبل.
 شمس، محمدرضا (1374). خواب و پسرک.
 شمس، محمدرضا (1376). قصه‌های علمی.
 شیخی، مژگان (1375). راز آواز.
 فلتهوئیس، ماکس (1375). نقاش و پرنده. ترجمه پوپک بایرامی.
- کاظم‌زاده، کامران (1375). جشن ستاره‌ها.
 کلارکسون، اوان (1375). فرار برای آزادی. ترجمه حسین ابراهیمی.
 لوخت، ایرمگارد (1375). در این شب ترجمه سیدمرتضی میرزا امین.
 لوکسو، جوآن (1375). چه خوب! چه بد! ترجمه اعظم‌السادات امینی.
 لین، تشیو تشیون؛ جیانگ، جین؛ بویی، داو؛ لو، تشان و تشی، شن جیون (1374). گربه می‌خواهد ماهی بگیرد. ترجمه حسین سیدی.
 مرادحاصل، امیر (1375). بازی مدادها.
 ملامحمدی، مجید (1376). غریبه مهربان.
 موسی‌خانی، هاسمیک (1376). شب‌تاب و کلاغ پیر.
 میرکیانی، محمد (1376). پاپر.
 هال اتز، مری (1375). مثل خودم. ترجمه سیروس طاهباز.
 یوسفی، محمدرضا (1374). شالیزار سبز.
 یوسفی، محمدرضا (1376). یک وجب از آسمان.